

Wartołowska, Zofia

Warunki polityczne i społeczne rozwoju i upadku grodu Sutiejska

---

Światowit 22, 17-38

1958

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WARUNKI POLITYCZNE I SPOŁECZNE ROZWOJU I UPADKU GRODU SUTIEJSKA

Grodzisko we wsi Sąsiadka, pow. Zamość, położone na północnych stokach wzniesień Roztocza Lwowsko-Tomaszowskiego nad rzeką Porem, lewym dopływem rzeki Wieprza, zostało rozpoznane na podstawie analizy językoznawczej obecnej nazwy Sąsiadka oraz topografii wsi przez K. Moszyńskiego¹, jako ślad dawnego grodu Sutiejska, wzmiankowanego w latopisach ruskich². St. Arnold³, w oparciu o analizę źródeł pisanych i o materiały zebrane przez K. Moszyńskiego, przekontrolował rozważania A. Szelałowskiego⁴ na temat lokalizacji grodu Sutiejska i potwierdził rozpoznanie K. Moszyńskiego. A. Kutrzebianka⁵ zreasumowała interpretacje różnych uczonych co do wzmiankowanego w latopisach Sutiejska i zebrała materiały lingwistyczne, topograficzne i kronikarskie, świadczące o słuszności lokalizacji grodu Sutiejska na grodzisku w Sąsiadce. Niektórzy uczeni rosyjscy i polscy, jak M. Karamzin⁶, Barsow⁷, Arcybaszew, T. Wojciechowski⁸, St. Cercha interpretowali „Sutiejsk“ jako „granica“. Później St. Cercha⁹, opierając się na objaśnieniu J. Rostafińskiego słowa „Sąciask“, jako mającego w języku staropolskim znaczenie przymiotnikowe

¹ K. Moszyński, *Lud polski w dorzeczu Wisły*, odbliska z „Ziemi“ nr 11, 1.VI.1927.

² *Powieść' wremiennych liet*, t. I, cz. I, D. S. Lichaczew i B. A. Romanow, Akad. Nauk SSSR, Moskwa-Leningrad 1950, s. 159 i s. 180.

³ St. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej* (XII—XIII w.), PAU. „Prace Komisji dla atlasu historycznego Polski“, z. II, Kraków 1927, s. 87, przypisy 4.

⁴ A. Szelałowski, *Kwestia ruska w świetle historii*, odbliska z „Przegl. Narodowego“, Warszawa 1911, s. 107—110.

⁵ A. Kutrzebianka, *Sąciaska, gród z polsko-ruskiego pogranicza*, „Wiadomości Archeol.“, t. XIII, Warszawa 1935, s. 101—106.

⁶ M. Karamzin, *Historia państwa rosyjskiego*, t. II, przekład G. Buczyńskiego, Warszawa 1824, s. 90.

⁷ Barsow, *Materiały dla ist. geogr. słow. Rosji*, s. 193.

⁸ T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI w.*, Kraków 1904, s. 175.

⁹ St. Cercha, *Gdzie znajdowały się Grody Czerwieńskie*, „Litwa i Ruś“ t. III, 1912, s. 22. — Tenże, *Chelmszczyna — ziemią Grodów Czerwieńskich*, „Świat Słowiański“, R. IX, 1913, s. 266.

„pograniczny, sąsiadujący“ — uznał, że „trzeba ten Sutiejsk wykreślić raz na zawsze z pamięci jako gród“... Inni uczeni, a także St. Zakrzewski¹⁰, odczytując „Sutiejsk“ jako „Gutiejsk“, uznali, że jest to nazwa rzeczki „Gutiejsko“ wpadającej do Bugu. Linniczenko¹¹ zwrócił uwagę, że „Sutiejsk“ wymieniony jest w latopisie razem z grodami i winien być rozumiany również jako gród. A. Szelałowski początkowo (r. 1910)¹², interpretując „Sutiejsk“ jako gród, próbował go utożsamić z Sieciechowem, następnie jednak (r. 1911)¹³, w oparciu o analizę językową i dane źródła pisanych, lokalizował gród „Sutiejsk“ przy ujściu rzeki Por do rzeki Wieprza, odrzucając jednak rozważaną przez siebie możliwość lokalizowania grodu Sutiejska we wsi Sąsiadka. D. S. Lichaczew¹⁴ w komentarzach do *Powieści dorocznej* oraz A. Nasonow¹⁵ traktują Sutiejsk jako gród na pograniczu polsko-ruskim, nie lokalizując go bliżej.

Nazwa Sąsiadka, jak podaje A. Kutrzebianka¹⁶, występuje po raz pierwszy na mapie dawnej Polski Chrzanowskiego wydanej w Paryżu r. 1856. Na mapach Królestwa Polskiego J. Colberga¹⁷ z r. 1859 i 1862 miejscowość ta jest podana jako „Sąciazki“. W krótkiej wzmiance drukowanej w „Biesiadzie Literackiej“¹⁸, a powtórzonej w „Kurierze Warszawskim“¹⁹ w r. 1902, wymieniono ludową nazwę wsi Sąsiadka-Sąciaszka. W tymże roku w dodatku do *Słownika geograficznego*²⁰ również podano nazwę tej wsi w brzmieniu ludowym „Sączieska“. Według materiałów zebranych przez prof. Tomasińskiego i Ziłyńskiego w latach 1930—1933, a wziętych pod uwagę przez A. Kutrzebiankę²¹, wieś Sąsiadka nazywana jest przez ludność miejscową i okoliczną Sąciaska, Somciaska, Siemciaska, Sontaska i Sonczaszka. Zbliżoną nazwę wsi zawierają *Księgi poborowe z 1564 r.*, mianowicie — Sącziaska, Sączieska. A. Szelał-

¹⁰ St. Zakrzewski, *Nad Wieprzem i Bugiem w wieku XI i XII*, „Przegląd Historyczny“ t. I, 1905, s. 36.

¹¹ I. Linniczenko, *Wzajemnyja odnoszenia Rusi i Polski*, cz. I, Kijew 1884, s. 117.

¹² A. Szelałowski, *Granice Polski i Rusi w X—XI w.*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń AU“, t. XV, nr 2, Kraków 1910.

¹³ A. Szelałowski, *Kwestia ruska w świetle historii*, odbitka z „Przeglądu Narodowego“, Warszawa 1911, s. 108—109.

¹⁴ D. S. Lichaczew, *Komentarz do Powieści Wriemiennych liet*, cz. II, Moskwa-Leningrad 1950, s. 159

¹⁵ A. N. Nasonow, *Russkaja ziemia i obrazowanie terytorii driewnieruskogo gosudarstwa*, Akad. Nauk SSSR, Moskwa 1951, s. 132.

¹⁶ A. Kutrzebianka, op. cit., s. 103.

¹⁷ J. Colberg, *Mappa Królestwa Polskiego wraz z częścią pogranicznych państw*, Warszawa 1859 i 1862.

¹⁸ „Biesiada Literacka“ t. LIV, nr 37, 12.IX.1902, s. 219.

¹⁹ „Kurier Warszawski“, 22.IX.1902.

²⁰ „Słownik Geograficzny“, t. XV, cz. II, Warszawa 1902, s. 575.

²¹ A. Kutrzebianka, op. cit., s. 103—104.

gowski²² uznał tę wieś za zaginioną, nie wiązał jej z istniejącą wsią Sasiadką, lokalizując ją przy ujściu rzeki Por. St. Cercha²³ „Sączieskę“ z rejestru poborowego zidentyfikował z Sasiadką, ale nie uznał jej za miejscowość, w której można by lokalizować gród Sutiejsk, wzmiankowany w latopisach ruskich. Jak podaje A. Kutrzebianka, słowo „sotéska“ albo „sóteska“ równa się prasłowiańskiemu „sotéska“ i dziś jeszcze znaczy w języku słowiańskim „wąwóz“, „droga w wąwozie“ i, jak od dawna stwierdzono, jest utworzone od prasłowiańskiego pnia „tēs“. A. Brückner²⁴ „saciask“ tłumaczy jako cieśninę, przesmyk.

Wyniki analizy językowej znajdują pełne potwierdzenie w położeniu topograficznym grodziska we wsi Sasiadka. Leży ono u nasady wąskiego półwyspu, ciągnącego się w poprzek szerokiej doliny rzeki Por i tworzącego do niedawna jeszcze najdogodniejsze w okolicy przejście przez bagniste łąki. Badania archeologiczne podjęte w r. 1936 przez Zakład Archeologii Przedhistorycznej i Wczesnodziejowej UW na grodzisku w Sasiadce dostarczyły wiele materiałów pozwalających stwierdzić niewątpliwą słuszność lokalizowania grodu Sutiejska na grodzisku we wsi Sasiadka²⁵.

Ponieważ grody okresu wczesnośredniowiecznego, jako siedziby aparatu państwowego Polski feudalnej, były ściśle związane z ziemią i miały charakter zespołowy, ważne jest stwierdzenie, jakie zespoły grodów można wyróżnić na terenie Wyżyny Lubelskiej i do jakiego zespołu należałoby zaliczyć gród Sutiejsk. Na terenie Wyżyny Lubelskiej znane są 54 grodziska; nie były one badane systematycznie przez archeologów, poza grodziskiem we wsi Sasiadka oraz w Gródku nad rzeką Huczwą w pobliżu jej ujścia do rzeki Bugu. Na grodzisku w Cermnie przeprowadzono jedynie badania sondażowe. Na podstawie materiału archeologicznego uzyskanego z tych grodzisk należy stwierdzić, że jako grody były one sobie współczesne w XI—XII w. Materiał ceramiczny zebrany z powierzchni innych grodzisk pozwala ogólnie je datować na X—XIII w. Na podstawie rozmieszczenia grodzisk na Wyżynie Lubelskiej da się wyróżnić kilka ich ugrupowań.

²² A. Szelągowski, *Kwestia ruska w świetle historii*, odbitka z „Przeglądu Narodowego“, Warszawa 1911, s. 109.

²³ St. Cercha, *Chełmszczyzna — ziemia Grodów Czerwieńskich*, „Świat Słowiański“, R. IX, 1913, s. 266, przypis 4.

²⁴ Al. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 482.

²⁵ Z. Wartołowska, *Wykopaliska we wsi Sasiadka w pow. zamojskim*, „Teki Zamojska“, t. I, nr 1, 1938, s. 36—39. — Idem. *Prace wykopaliskowe na grodzisku w Sasiadce w pow. zamojskim*, „Teki Zamojska“, t. II, nr 1, 1939, s. 23—25. — Idem. *Nowe odkrycia na grodzie czerwieńskim Sutiejsk*, „Sprawozd. TNW“ wyd. II R. XL, 1947, s. 36—38.

Przyjmując podział regionalny Wyżyny Lubelskiej A. Jahna²⁶, można wyróżnić:

grupę 16 grodzisk na płaskowyżach kaźmierskim, beżyckim, świdnickim i na Pagórach Chełmskich;

grupę 12 grodzisk na wierzchowinie grabowieckiej i płaskowyżu horodelskim;

8 grodzisk na Grzędzie Sokalskiej;

7 grodzisk na terenie Roztocza;

5 grodzisk na płaskowyżu urzędowskim;

ponadto w kotlinie chodelskiej 4 grodziska, na terenie Padołu Zamojskiego 1 grodzisko w Czermnie i na Nadbużu nad rzeką Sołokiją 1 grodzisko w Bełzie.

W tych fizjograficznie wyróżnionych częściach Wyżyny Lubelskiej zagęszczenie grodzisk nie jest więc jednakowe.

Na północnej krawędzi Wyżyny Lubelskiej leży szereg grodzisk przeważnie w miejscach przepraw przez rzeki w odległości około 15—20 km od siebie w linii powietrznej. Wytyczają one szereg grodzisk biegnących poprzez płaskowyża i Pagóry Chełmskie północnej części Wyżyny, który w przybliżeniu pokrywa się z linią szlaku hanzeatyckiego w XIV w. Szlak ten wiódł z Torunia na Płock, Wyszogród i Zakroczym, przekraczał Bug pod Serockiem, skręcał na południe przez Wisłę na Sieciechów i znów lewym brzegiem Wisły szedł do Kazimierza, skąd kierował się na wschód na Lublin, Chełm, Włodzimierz²⁷; nasuwa się przypuszczenie, że na odcinku Wyżyny Lubelskiej wykorzystywał on dawniejszą drogę, strzeżoną w miejscach przepraw przez grody. O tym, że szlak hanzeatycki wykorzystywał już uprzednio istniejący szlak handlowy, mówi także nazwa „antiqua telonea“, która, jak podaje prof. Maleczyński²⁸, była związana już w czasach hanzeatyckich z powyższą trasą. W czasach przedhanzeatyckich szlak ten łączył Ruś z Mazowszem²⁹ i w związku z tym można go widzieć nie tylko w XIII w., kiedy Lublin i Chełm są wymienione w kronice wołyńskiej jako miasta, ale również i w XI w., kiedy na Mazowszu istnieją takie ośrodki życia gospodarczego i władzy, jak Płock i Sieciechów. Okazuje się to prawdopodobne tym bardziej, że datowanie szlaku na krawędzi Wyżyny Lubelskiej można cofnąć jeszcze dalej do IX w. na odcinku między Wołyniem przy ujściu rzeki Huczwy do Bugu,

²⁶ Alfred Jahn, *Wyżyna Lubelska, rzeźba i czwartorzęd*, PAN, Inst. Geografii, „Prace Geograficzne“ nr 7, PWN, Warszawa 1956, s. 14.

²⁷ A. Szelągowski, *Najstarsze drogi z Polski na wschód*, Kraków AU, 1909, s. 122; cytuje on „Aufzeichnungen über die Waarenzolle zwischen Thorn, Wladimir, Lemberg, Brest“ z r. 1359—60. „Hansisches Urkundenbuch“, t. III, nr 559, s. 312.

²⁸ K. Maleczyński, *Najstarsze targi w Polsce*, Tow. Nauk., Lwów 1926, s. 14.

²⁹ A. Szelągowski, *Najstarsze drogi z Polski na wschód*, op. cit., s. 99—100.

a Lublinem nad rzeką Bystrzycą, na podstawie znalezionej pod Lublinem w Czechowie skarbu dirhemów arabskich z końca IX w. Autorzy opracowania tego skarbu³⁰, biorąc pod uwagę rozmieszczenie innych skarbów monet arabskich, wytyczają szlak od Włodzimierza Woł. przez Wołyń do Lublina na podstawie danych z XI w., a dalej prowadzą go nie ku Wiśle krawędzią Wyżyny, ale w kierunku Sokołowa Podlaskiego ku Warmii i Mazurom. W każdym razie można przyjąć, że ugrupowanie grodzisk na krawędzi Wyżyny Lubelskiej odpowiada zespołowi grodów o charakterze obrony szlaku w XI, XII i XIII w.

Drugie i trzecie ugrupowanie grodzisk, łącznie z grodziskiem w Czermnie w Padole Zamojskim, na terenie wschodniej części Wyżyny Lubelskiej odpowiadałoby, zgodnie z wynikami badań historyków³¹, zachodniej części znanego z kronik obszaru Grodów Czerwieńskich.

Lokalizacja Czerwienia, czyli grodu, który nadał nazwę całemu zespołowi grodów położonych w jego pobliżu, nasuwała wiele trudności i była przedmiotem dyskusji naukowej. Umieszczenie Czerwienia nad Dniestrem w Czerwonogrodzie, którego to stanowiska bronił W. Kętrzyński³², nie da się utrzymać wobec wyniku analizy źródeł. Obecnie wszyscy historycy zgadzają się na umieszczenie Czerwienia w lewobrzeżnym dorzeczu Bugu między Bełzem a późniejszym Chełmem, jak to czyni Wł. Semkowicz³³. Niektórzy z nich lokalizują Czerwień we wsi Czerniejewo w powiecie chełmskim (Kolberg, Karamzin, Cercha, Semkowicz i ostatnio J. Natanson-Leski)³⁴; inni zaś, jak Chodakowski, Baliński, Hruszewski, Włodarski³⁵ i Łowmiański³⁶ lokalizują Czerwień w Czermnie nad rzeką

³⁰ A. Czapkiewicz, T. Lewicki, S. Nowak, M. Opozda-Czapkiewicz, *Skarb dirhemów arabskich z Czechowa*, PTA, „Bibl. Archeol.“ t. 10, Zakład im. Ossolińskich, Warszawa-Wrocław 1957, s. 245—246.

³¹ Wł. Semkowicz, *Geograficzne podstawy Polski Chrobrego*, „Kwartalnik Historyczny“ 1925, R. XXXIX, s. 311. Według autora Grody Czerwieńskie występowały na terenie między Wieprzem i Bugiem oraz Włodawką na pn. a Huczwą na pd. — A. N. Nasonow, *Russkaja ziemia i obrazowanie terytorii driewnierusskogo gosudarstwa*, Akad. Nauk SSSR, Moskwa 1951, s. 132.

³² W. Kętrzyński, *Granice Polski w XII w.*, „Rozprawy i Sprawozdania PAU“, t. XXX, Kraków 1894.

³³ Wł. Semkowicz, op. cit., s. 312.

³⁴ O. Kolberg, *Lud chełmski*, s. 51. — M. Karamzin, op. cit., s. 185, przypis 431. — St. Cercha, op. cit., s. 21—40. — Wł. Semkowicz, op. cit., s. 310. — J. Natanson-Leski, *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej*, Tow. Nauk., Wrocław 1953, mapa.

³⁵ Z. D. Chodakowski, *Listy*, „Bibl. Warsz.“ t. II, s. 195. — M. Baliński, *Starożytna Polska*, t. III, wyd. 2, s. 343. — Bol. Włodarski, *Wołyń pod rządami Rurykowiczów i Jerzego Trojdenowicza*, „Rocznik Wołyński“ t. III, 1934, s. 108, przypis 9.

³⁶ H. Łowmiański, *Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich*, „Kwartalnik Historyczny“, R. LX, nr 1, 1953, s. 61—62.

Huczwą, gdzie znajduje się do dziś rozległe grodzisko. Za tym ostatnim stanowiskiem przemawia wzmianka w kronice wołyńskiej pod r. 1268, że Wasilko, idąc z Grabowca ku Bełzowi, gdzie Polacy pustoszyli okolice, będąc koło Czerwienia, widział płonące wsie³⁷. Niewątpliwie więc należy szukać Czerwienia na południe od Grabowca w kierunku Bełza, a nie w kierunku Chełma. Wyniki powierzchniowych i sondażowych badań archeologicznych, prowadzonych w r. 1952, potwierdziły lokalizację grodu Czerwienia na grodzisku w Czermnie³⁸.

Grody Czerwieńskie w historii stosunków polsko-ruskich mają wyraźne znamię grodów granicznych. Uzasadnienie więc ich charakteru jako zespołu o zadaniach obrony granic jest zbędne. Interesujące jest rozmieszczenie grodzisk we wschodniej części Wyżyny Lubelskiej. Region Padółu Zamojskiego, gdzie oprócz grodziska w Czermnie nie występują żadne inne pozostałości po grodach, dzieli tę część Wyżyny Lubelskiej szerokim pasem o kierunku równoleżnikowym.

W związku z tym można wyróżnić dwa następne ugrupowania grodzisk: na wierzcholinie grabowieckiej i na płaskowyżu horodelskim oraz na Grzędzie Sokalskiej (ryc. 12, 13).

Grodzisko w Czermnie, pozostałość po dawnym grodzie Czerwieniu, leży między tymi dwiema grupami w Padole Zamojskim w dolinie rzeki Huczwy, która wypływając z Grzędy Sokalskiej przecina Padół Zamojski z południa na północ. Niewątpliwie położenie grodu Czerwienia w stosunku do grodów, leżących w północno-wschodniej i południowo-wschodniej części Wyżyny, było położeniem centralnym. Czerwień, jak można wnioskować z kronik ruskich, leżał w XI—XII w., a prawdopodobnie i wcześniej, na skrzyżowaniu: szlaku łączącego Polskę z Rusią o zasadniczym kierunku wschód—zachód i drogi wiodącej z Grabowca na Bełz o kierunku z północy na południe. O tej ostatniej drodze świadczy wzmianka zapisana pod r. 1268 w latopisie hipackim³⁹.

W następnych ugrupowaniach grodzisk na Wyżynie Lubelskiej można widzieć pozostałości po grodach, które stanowiły zespoły o charakterze obrony szlaków komunikacyjnych. Z południowego terenu Grodów Czerwieńskich, leżących na Grzędzie Sokalskiej, rozchodzą się jakby w dwóch kierunkach ugrupowania grodzisk wytyczające linie; jedną, omijającą od północy wzniesienie Roztocza i prowadzącą na zachód południową krawę-

³⁷ *По́лно́е Собра́ние Русских Ли́тописей*, t. II, *Ипатьевская Ли́топись* III, 1843, s. 203.

³⁸ Badania archeologiczne były prowadzone przez prof. K. Jażdżewskiego i dr A. Nadolskiego z ramienia Kierownictwa Badań Grodów Czerwieńskich w roku 1952.

³⁹ *По́лно́е Собра́ние Русских Ли́тописей*, t. II, *Ипатьевская Ли́топись* II, 1843, s. 203.

dział płaskowyżu urzędowskiego oraz doliną rzeki Karasiówki i rzeki Sanny ku przeprawie na Wiśle pod Zawichostem; druga zaś linia biegnie ku południowi wzdłuż wschodnich stoków Roztocza w kierunku na Halicz czy na Przemyśl. Wytyczenie szlaku zgodnie z linią grodzisk biegnącą ku zachodowi znajduje pełne uzasadnienie w świetle danych źródeł pisanych. Dla IX w. brak bezpośredniego stwierdzenia istnienia szlaku. Niemniej na zagadnienie tego właśnie szlaku rzucają światło źródła pisane, dotyczące historii Wiślan i ich podboju przez Państwo Wielkomorawskie. Z Żywotu św. Metodego⁴⁰ wiadome jest, że Wiślanie niepokoiłi swymi wyprawami Państwo Wielkomorawskie. W latach 875—879 zostali Wiślanie pobici przez Świętopełka i księżę ich zmuszony był w niewoli do przyjęcia chrześcijaństwa.

O zasięgu Wiślan w IX w. wnioskować można na podstawie dokumentu praskiego z r. 1086. Dokument ten według J. Widajewicza⁴¹, W. Abrahama⁴², Z. Wojciechowskiego⁴³, K. Potkańskiego⁴⁴ i ostatnio H. Łowmiańskiego⁴⁵ oraz J. Natanson-Leskiego⁴⁶ reprodukuje istotne granice archidiecezji św. Metodego po podbiciu Wiślan przez Wielkie Morawy. Granice więc Wiślan pokrywały się z granicami archidiecezji św. Metodego i na wschód sięgały po górny Bug i Styr. Ekspansja Wiślan, zasadniczo lokalizowanych w dorzeczu górnej Wisły⁴⁷, szła nie tylko w kierunku południowym w dolinę Wagu, na Wielkie Morawy, ale również na wschód pasem lessów krakowskich, sandomierskich i Wyżyny Lubelskiej, po górny bieg Bugu i Styru, czyli na terytorium późniejszych Grodów Czerwieńskich.

Wiślanie po upadku Państwa Wielkomorawskiego w r. 906, jak podaje K. Potkański⁴⁸, odzyskali na okres 50 prawie lat swą niepodległość. Dopiero po opanowaniu Moraw przez Czechy w r. 955 znaleźli się Wiślanie

⁴⁰ L. Lehr-Splawiński, *Misja słowiańska św. Metodego a Polska*, „Collectanea Theologica“, XIII, Lwów 1932, s. 4—5.

⁴¹ J. Widajewicz, *Kraków i Powąże w dokumencie biskupstwa praskiego z 1086r.*, Poznań 1938, Poznańskie Tow. Przyjaciół Nauk, „Prace Komisji Historycznej“, t. XI, z. 4, s. 81.

⁴² W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Lwów 1890, s. 3.

⁴³ Z. Wojciechowski, *Polska nad Wisłą i Odrą w X w.*, Katowice 1939, s. 17.

⁴⁴ K. Potkański, *Kraków przed Piastami*, „Rozprawy Wyd. hist.-filozof. PAU“, t. XXXV, s. 101—255.

⁴⁵ H. Łowmiański, *Problematyka Grodów Czerwieńskich*, op. cit., s. 80.

⁴⁶ J. Natanson-Leski, op. cit.

⁴⁷ J. Widajewicz, *Państwo Wiślan*, Kraków 1947, s. 49—58 i 62.

⁴⁸ K. Potkański, op. cit., s. 128.

w ramach państwa czeskiego. Zdaniem wielu polskich historyków⁴⁹ Grody Czerwieńskie nie zostały zajęte przez Czechy, gdyż opanowała je Polska. Kwestia ta jest dotychczas sporna, albowiem większość historyków czeskich⁵⁰, a z polskich Lelewel⁵¹ i St. Arnold⁵² są zdania, że Czesi zajęli całe terytorium Wiślan wraz z Grodami Czerwieńskimi. Sprawa ta nie ma zresztą większego znaczenia dla ustalenia przynależności etnicznej tych ziem w X w.

J. Widajewicz⁵³, opierając się na toponomastyce, przeprowadza etniczne granice między Polską a Rusią wzdłuż Bugu, następnie górnym biegiem Styru do jego źródeł i dalej w kierunku górnego biegu Dniestru. A zatem granica etnicznego zasięgu Słowian zachodnich w X w. uzyskana na podstawie analizy nazw miejscowości jest zgodna z granicą archidiecezji św. Metodego z dokumentu praskiego z r. 1086. W tym świetle ekspansja Wiślan na tereny Grodów Czerwieńskich w IX w. wydaje się prawdopodobną. Kierunki ekspansji zarówno Wiślan jak potem Państwa Wielkomorawskiego i Czech pokrywają się z kierunkiem szlaku komunikacyjnego, wynikającego ze źródeł pisanych dotyczących wypraw wojennych polskich i ruskich XI i XII w. Prawdopodobnie również w IX w. znany był ten szlak przebiegający przez ziemie Wiślan. Młode organizacje państwowe musiały wysoko cenić korzyści płynące z panowania nad szlakiem, skoro tak usilnie dążyły do opanowania go na jak najdłuższym odcinku. Gród Sutiejsk leżał na tym ważnym szlaku komunikacyjnym, łączącym tak wielkie ośrodki produkcyjne, jak Kijów, Kraków i Praga⁵⁴; lokalnie zaś rzecz biorąc, leżał on na tym odcinku szlaku, który łączył na Wyżynie Lubelskiej dwa zgrupowania: Grodów Czerwieńskich i grodów ziemi sandomierskiej.

⁴⁹ Z. Wojciechowski, *Mieszko I i powstanie Państwa Polskiego*, Toruń 1936; W. Kętrzyński, *Granice Polski w X w.*, „Rozprawy Wydz. hist.-filozof. PAU“, t. XXX, Kraków 1894; J. Widajewicz, *Kraków i Poważe w dokumencie biskupstwa Praskiego z 1086 r.*, Poznań 1936, s. 81—82.

⁵⁰ Palacky, *Geschichte von Böhmen*, t. I, s. 226; J. Kalousek, *O rozsahu říše české za Boleslava II*, „Sborník Hist.“, t. I, Praha 1881; Hruby, „Čas. Matice Moravské“, t. 51, Brno 1927, s. 424—436; Novotný, *České dějiny*, t. I, Praha 1912, s. 354—587.

⁵¹ J. Lelewel, *Zdobycze Bolesława Wielkiego*, „Tygodnik Wileński“ 1836, s. 51—54. Mapa „Polska tudzież jej okolice za Mieczysława r. 992“.

⁵² St. Arnold, *Początki Państwa Polskiego*, „Polska, jej dzieje i kultura“ t. I, s. 52.

⁵³ J. Widajewicz, *Południowo-wschodnie kresy Polski w X i XI wieku*, Poznań 1937, Poznańskie Tow. Przyjaciół Nauk, „Prace Komisji Hist.“, t. XI, z. 2, s. 110—188.

⁵⁴ T. Kowalski, *Relacja Ibrāhima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekriego*, PAU, Wyd. Komisji Hist. nr 84, Kraków 1946, s. 49, „Miasto Faragā (= Praga) jest zbudowana z kamienia i wapna. (Jest) ono najzasobniejsze z krajów w towary. Przybywają do niego z miasta Karako (= Krakowa) Rusowie i Słowianie z towarami“.

Druga linia grodzisk, łącząca się z wyżej omówionym zespołem grodzisk na wschodnich stokach Roztocza, prowadzi na południe, omijając dolinę rzeki Sołokiji i cały region Nadbuża. Linie tę można wiązać z odtworzonym na podstawie *Księgi Rogera al-Idrisi'ego* wspólnym odcinkiem drogi, łączącej Sutiejsk z Haliczem i Sutiejsk z Przemyślem. Droga ta rozgałęziała się prawdopodobnie w okolicy Niemirowa, skręcając do Przemyśla na południowy zachód, a do Halicza na południowy wschód. Możliwość stwierdzenia istnienia tych dróg uzyskał prof. T. Lewicki⁵⁵ dzięki temu, że zidentyfikował nazwę „miasta“ *S'skh*, wymienioną wśród grodów wołyńskich w *Księdze Rogera*, z grodem Sutiejskiem. Wszystkie te szlaki na Wyżynie Lubelskiej, w zależności od sytuacji politycznej i przynależności tych ziem do ścierających się na tym terenie państwowości, odgrywały raz większą, raz mniejszą rolę, podobnie jak i grody, które były wzdłuż nich wzniesione.

Budowę grodu Sutiejska w świetle źródeł archeologicznych należy odnieść do XI w. Źródła pisane pozwalają nieco uściślić czas jego powstania. Gród Sutiejsk jest dwukrotnie wzmiankowany w ruskich latopisach. Wcześniejsza wzmianka jest zawarta w *Pouczeniu k Dietiam* Włodzimierza Monomacha z r. 1096, gdzie podaje on pod r. 1076, że pojechał „na Sutiejsku mira tworit' z Lachami“⁵⁶. Układy na grodzie w Sutiejsku dały w wyniku księciu polskiemu Bolesławowi Śmiałemu pomoc zbrojną książąt ruskich w wyprawie przeciwko cesarzowi Henrykowi IV. Należy przyjąć, że synowie książąt ruskich Światopełka i Wsiewołoda zostali wysłani do pogranicznego grodu, aby zawrzeć układ dogodny dla Polski; zarówno to, jak i ogólna sytuacja stosunków na Rusi oraz czynny udział Bolesława Śmiałego w r. 1069 w walkach o tron kijowski, przemawiają za przynależeniem w tym czasie grodu Sutiejska do Polski. Datowanie założenia tego grodu należy jednak przesunąć wstecz. W r. 981 Włodzimierz Wielki zajął Czerwień „i inne grody“⁵⁷; prawdopodobnie do tych „innych grodów“ trzeba zaliczyć te grody, które znajdowały się w południowo-wschodniej i ewentualnie w północno-wschodniej części Wyżyny Lubelskiej. Nie przekroczył on prawdopodobnie doliny rzeki Wieprza. Włodzimierz Wielki nie

⁵⁵ T. Lewicki, *Ze studiów nad toponomastyką Rusi w dziele geografii arabskiego Al-Idrisi'ego (XII w.). Sutaska-Saciaska*. „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU“, t. XLVIII, XII, 1947, nr 10, s. 404—407; — F. Kupter, T. Lewicki, *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*, Wrocław-Warszawa 1956, PWN, „Żydowski Inst. Hist.“, s. 72—73.

⁵⁶ *Połnoje Sobranje Russkich Lietopisiej*, t. I, Laurent. Lietop., St. Petersburg 1843, s. 103. — D. S. Lichaczew, *Powiest wriemiennych liet*, t. I, Moskwa-Leningrad 1950, s. 159 i 360.

⁵⁷ B. D. Griekow, *Kijewskaja Ruś*, Moskwa 1949, s. 482.

może być zatem brany pod uwagę jako założyciel grodu Sutiejska. Bolesław Chrobry w wyniku wyprawy na Kijów w r. 1018 przyłączył Grody Czerwieńskie do Polski i oparł jej granice o Bug, nie miał więc potrzeby wznoszenia grodu nad lewym dopływem Wieprza; a więc i on raczej nie był założycielem grodu Sutiejska. Mieszko II również nie wznosił tego grodu skoro, posiadając Grody Czerwieńskie po Bug, nie mógł ich obronić. Jarosław Mądry w r. 1031 zajął Grody Czerwieńskie i pozostawał we wrogich stosunkach z Polską do r. 1039, kiedy to Kazimierz Odnowiciel zawarł małżeństwo z siostrą Jarosława, Dobrogniewą. W latach 1041 i 1047 Jarosław Mądry zbrojnie wspiera Kazimierza w walce z Masławem, księciem Mazowsza⁵⁸. Ówczesna granica polsko-ruska leżała na linii rzeki Wieprza⁵⁹. Jarosławowi mogło zależeć w latach 1031—1039 na umocnieniu tej granicy, aby zabezpieczyć świeżo zdobyty teren. A zatem rękami jeńców wojennych Jarosław mógł wznieść gród Sutiejsk. Synowie Jarosława po jego śmierci (r. 1054) nie interesowali się kresami zachodnimi, mając wiele niepokoju wewnątrz kraju i niebezpieczeństwo ze strony Polowców. Książę Izasław, usunięty z Kijowa, przy pomocy Bolesława Śmiałego odzyskał tron kijowski w r. 1069. Wielu historyków polskich⁶⁰ sądziło, że Bolesław Śmiały wracając z wyprawy kijowskiej przyłączył Grody Czerwieńskie do Polski. W świetle jednak badań J. Widajewicza⁶¹ wydaje się to mało prawdopodobne. Natomiast jest wysoce prawdopodobne, że Bolesław Śmiały w r. 1069 zdobył i zatrzymał gród Sutiejsk, w r. 1076 bowiem jest on miejscem układów polsko-ruskich. W świetle powyższych rozważań należy przyjąć hipotezę, że gród Sutiejsk został wzniesiony przez Jarosława Mądrego w latach 1031—1039, należał do Rusi około 34 lat, a od r. 1069 przeszedł w ręce polskie. Na dalsze losy grodu Sutiejska rzuca światło druga wzmianka latopisu⁶² ruskiego, umieszczona pod r. 1097, która wiąże dzieje tego grodu z osobą księcia włodzimierskiego Dawida Igorowicza. Książę ten, niezadowolony z postanowień książąt ruskich na

⁵⁸ M. Kuczyński, *Nieznaný traktat polsko-ruski z r. 1039*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU”, t. LII, nr 4, kwiecień 1951, s. 320—322.

⁵⁹ St. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej (w. X—XIII)*, „Prace Komisji dla Atlasu Historii Polski”, z. III, Kraków 1927, s. 87 i Mapa Małopolski w XII w.

⁶⁰ F. Koneczny, *Dzieje Rosji*, t. I, Warszawa 1917, s. 134. — R. Grodecki, *Dzieje Polski Sredniowiecznej*, t. I, Kraków 1926, s. 101.

⁶¹ J. Widajewicz, *Południowo-wschodnie kresy Polski w X i XI wieku*, Poznań 1937, s. 7.

⁶² *Połnoje Sobranie Russkich Lietopisiej*, t. I, Laurent. Lietop., St. Petersburg, s. 115. — D. S. Lichaczew, *Powiest' wriemiennych liet*, t. I, Moskwa-Leningrad 1950, s. 180 i s. 382.

zjeździe w Lubeczu w r. 1095, podmówił Światopełk Izasławowicza przeciwko księciu trembowelskiemu Wasilkowi Rościsławowiczowi, którego razem porwali, a Dawid kazał go oślepić. Od tego momentu datuje się nienawiść i wzajemne zwalczanie się Rościsławowiczów i Izasławowiczów. Dawid był oblegany przez Rościsławowiczów, a i Światopełk wystąpił również przeciwko niemu i zdążył pod Włodzimierz. Dawid w tej sytuacji szukał oparcia u Władysława Hermana, który w zamian za podarki układał się ze Światopełkiem, otrzymując dla Dawida gwarancję bezpieczeństwa. Pomimo to jednak Światopełk po niedługim czasie obległ Włodzimierz i zmusił Dawida do ustąpienia z dzielnicy włodzimierskiej. Dawid wyjechał z Włodzimierza do Czerwienia, a stamtąd do Polski w r. 1097. Na Ruś powrócił on w chwili, gdy Światopełk sprowadziwszy na pomoc Węgrów walczył z Rościsławowiczami na ziemi czerwieńskiej. Dawid wykorzystując sytuację połączył się z Rościsławowiczami, sprowadził Połowców i rozgromił Węgrów⁶³. Wtedy to, wracając z Polski, „Dawid zaim Sutęsku, Czerweń, pride w nezapu i zaia Wołodimerie“, jak podaje wzmianka kronikarska pod r. 1097⁶⁴. Z kolejności wymienionych grodów można wnioskować, że Dawid zajmował grody Księstwa Włodzimierskiego, idąc z Polski starym szlakiem, łączącym Kraków z Włodzimierzem. Dawid został pokonany pod Włodzimierzem przez wojewodę Światopełka Puciatę i był zmuszony do ucieczki. Chan Połowców Boniak ujął się za Dawidem i zajął Łuck i Włodzimierz. Ale dopiero zjazd w Uniatyczach w r. 1100 uregulował stosunki na Rusi Zachodniej. Dawid otrzymał Bużsk, Dubno i Czartoryjsk, ale musiał wyrzec się Księstwa Włodzimierskiego, które otrzymał syn Światopełka — Jarosław.

Gród Sutiejsk tym jeszcze jest związany z dziejami Dawida, że podczas prac wykopaliskowych na grodzisku znaleziono pięć ołowianych pieczęci z napisem greckim na odwrotnej stronie, który w tłumaczeniu brzmi: „Panie, przyjdź z pomocą Twemu słudze Dawidowi Archontowi Rosji“ (ryc. 14). Pieczęcie te można wiązać jedynie z osobą Dawida Igorowicza ze względu na wzmiankę kronikarską z r. 1097 o zajmowaniu przez Dawida Sutiejska, tudzież na charakter samych pieczęci; szczegółowa analiza ikonograficzna i rysunku liter pozwala je datować na koniec XI i początek XII w. Niezmiernie charakterystycznym jest na tych pieczęciach tytuł Archonta Rosji. Znany jest on jeszcze z pieczęci Teofany Muzalon oraz z monety Jarosława („Jarosławskie srebro“).

⁶³ M. Karamzin, *Historia państwa rosyjskiego*, t. II, przekład G. Buczyńskiego, Warszawa 1824.

⁶⁴ *Pełnoje Sobranie Russkich Lietopisiej*, t. I, *Lietop. Laurent.*, 1843, s. 115; D. S. Lichaczew, *Powiest' wriemiennych liet*, t. I, s. 180 i 382.

Schlumberger⁶⁵ historycznie nie mógł stwierdzić kim była Teofana Muzalon, sądzi natomiast, że tytuł archonta był tytułem „...par lequel la chancellerie bizantine designait les princes varegues, descendants de Rurik“. Karamzin⁶⁶ zaś, omawiając monetę Jarosława, mówi po prostu, że „...Bizantyńczycy rzeczywiście książąt naszych nazywali archontami...“. Jednak nie w odniesieniu do wszystkich książąt można spotkać ten tytuł. Prawdopodobnie należy wnosić, że tytułu archonta używano dla określenia księcia uznanego przez Bizancjum za udzielnego; a więc takim też był zapewne Dawid Igorowicz, książę włodzimierski.

Na gród Sutiejsk zapewne dostały się te pieczęcie w okresie, kiedy wygnany z Księstwa Włodzimierskiego przebywał Dawid w Polsce i przygotowywał się do odebrania swej dzielnicy Światopełkowi, wysyłając na Sutiejsk ważne pisma, które opatrywał pieczęciami, aby nie było wątpliwości, że od niego pochodzą. W Sutiejsku więc ogniskowały się wówczas zabiegi dyplomatyczne.

Niewątpliwy jest zaś, w świetle drugiej wzmianki latopisu o grodzie Sutiejsku, fakt, że w r. 1097 należał on do Księstwa Włodzimierskiego. W jakich zatem okolicznościach gród Sutiejsk między 1076 a 1097 r. przeszedł we władanie książąt ruskich? W r. 1086 Włodzimierz Monomach układa się z Jaropełkiem powracającym z Polski w Brodach⁶⁷. Jeżeliby przyjąć, że zjazd książąt ruskich miał miejsce w Brodach nad rzeką Wieprzem, tam gdzie dziś znajduje się grodzisko w Szczebreszynie⁶⁸, a nie na Wołyniu jak dotąd mniemano, to mielibyśmy podstawę do sądenia, że gród Sutiejsk był jeszcze wtedy w rękach polskich. Zjazd bowiem odbywał się na tym samym odcinku szlaku, na którym leżał Sutiejsk i w jego najbliższym sąsiedztwie, bo Brody odległe są zaledwie o 11 km w kierunku południowo-wschodnim od Sutiejska. St. Zakrzewski stwierdza, że „...w ogóle jest prawie prawidłem, że ...zjazdy w celu układów odbywają

⁶⁵ Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, s. 422; A. Szemiotowa, Kustosż Muzeum Narod. Działu Numizmatyki w Warszawie, dokonała bezinteresownie analizy ikonograficznej i paleograficznej oraz rysunki pieczęci, określając ich chronologię, za co Jej serdecznie dziękuję.

⁶⁶ M. Karamzin, op. cit., t. II, noty, s. 25, nota 56.

⁶⁷ D. S. Lichaczew, *Powiest' wriemiennych liet*, t. I, s. 159—160 i 360. — M. Karamzin, *Historia państwa rosyjskiego*, t. II, Warszawa 1824, noty, s. 69, nota 148.

⁶⁸ A. Szelągowski, *Kwestia ruska w świetle historii*, odbitka z „Przeglądu Narodowego“, Warszawa 1911, s. 110. — Grodzisko w Szczebreszynie leży na wschodnich stokach wzniesień Roztocza, stanowiących lewą krawędź doliny Wieprza, naprzeciw wsi Brody, na prawym brzegu rzeki. Archeologiczne materiały ceramiczne zebrane z powierzchni grodziska wykazują uderzające podobieństwo do ceramiki z grodziska w Sasiadce.

Fot. E. Buczek

Rys. A. Szemiotowa

Ryc. 14. Pieczęcie ołowiane księcia Dawida Igorowicza odkryte na grodzisku w Sasiadce

się zawsze nad granicami⁶⁹; a więc gdyby Brody były ruskim grodem granicznym, na którym układali się ruscy książęta, to Sutiejsk mógł wtedy należeć do Polski. W każdym razie za panowania Władysława Hermana Sutiejsk przechodzi pod władzę książąt Rościławowiczów włodzimierskich. Grodecki podaje, że „w Polsce, w stosunku do Rusi doszło w nieznanych bliżej okolicznościach do utraty wszelkiej władzy i wpływów na terytorium grodów czerwieńskich“⁷⁰. W świetle tych danych gród Sutiejsk pozostawałby w rękach polskich około dwudziestu kilku lat.

Od r. 1097 nie występuje już gród Sutiejsk w ruskich źródłach pisanych. Niemniej historia stosunków polsko-ruskich w XII i XIII w. pozwala stwierdzić, że szlak, na którym leżał gród Sutiejsk, nie stracił swego znaczenia jako szlak zbrojnej ekspansji zarówno polskiej jak i ruskiej. W r. 1117 książę włodzimierski Jarosław, usunięty z Włodzimierza Wołyńskiego przez Włodzimierza Monomacha, szuka pomocy u Bolesława Krzywoustego, który w r. 1121 wyprawia się na Czerwień, a w r. 1123 na Włodzimierz Wołyński. Wyprawy te w zasadzie były nieudane, bo Jarosław poległ w czasie oblężenia Włodzimierza Wołyńskiego⁷¹, ale jest prawdopodobne, że Bolesław Krzywousty, zainteresowany w sprawach Księstwa Włodzimierskiego, Przemyskiego i Halickiego, przyłączył do Polski gród Sutiejsk jako kluczową pozycję dla ingerencji w sprawy księstw ruskich. Można by zatem przypuszczać, że Sutiejsk po trzydziestu latach władania książąt ruskich znów przeszedł w r. 1121 do Polski.

W latach 1145—1146 posiłki ruskie, wysłane przez Wszewołoda na pomoc Władysławowi na Mazowsze, powracając na Ruś złupiły ziemię sandomierską; w r. 1149 Izasław Mściśławicz gościł we Włodzimierzu Wołyńskim Bolesława Kędzierzawego jako sojusznika w walce o obronę swych praw do Kijowa i Włodzimierza; w r. 1188 Mieszko Stary oblegał Włodzimierz, chcąc osadzić w nim Romana Mściśławicza; w r. 1195 Roman, popierając synów Kazimierza Sprawiedliwego przeciw Mieszkowi, został ranny pod Mozgawą i powrócił do Włodzimierza⁷².

Wszystkie te kontakty polsko-ruskie korzystały najpewniej ze szlaku, na którym leżał gród Sutiejsk. Z zestawionych powyżej danych wynika, że w okresie rozbitcia dzielnicowego książęta Polski i Rusi, spokrewnieni ze sobą, pomagają sobie wzajemnie w trudnościach wewnętrznych swych księstw, a czasem walczą ze sobą, grabiąc i pustosząc ziemie. Wysilek książę-

⁶⁹ St. Zakrzewski, *Nad Wieprzem i Bugiem w w. XI i XII*, „Przeł. Hist.“ t. I, 1905.

⁷⁰ R. Grodecki, *Dzieje Polski Średniowiecznej*, t. I, Kraków 1926, s. 111.

⁷¹ F. Koneczny, *Dzieje Rosji*, t. I, Warszawa 1917, s. 155.

⁷² M. Karamzin, *Historia państwa rosyjskiego*, t. III, Warszawa 1824, noty, s. 54, nota 93 — *Pełnoje Sobranje Russkich Lietopisiej*, t. II, *Ipatiewskaja Lietopis*, op. cit.

żą, aby uzyskać i utrzymać dzielnicę senioracką, jest tak wielki, że jeżeli pustoszą ziemie sąsiadów, to jedynie w interesie tego, któremu w danej chwili pomagają, aby zapewnić sobie z kolei jego pomoc we własnych trudnościach. Jest to widoczne w r. 1201, za czasów Leszka Białego, który, mając możliwość przyłączenia Księstwa Halickiego do Polski, woli raczej wprowadzić tam Romana i mieć w nim sojusznika, niż walczyć o utrzymanie tych ziem przy Polsce⁷³. Ten ogólny charakter stosunków polsko-ruskich pozwala sądzić, że nie nastąpiły żadne bardziej trwałe zmiany w zakresie granic Polski i Rusi od czasów Bolesława Krzywoustego, czyli że gród Sutiejsk pozostawałby w polskich rękach do końca XII w. W arabskich źródłach pisanych z połowy XII w. (r. 1154), czyli w *Księdze Rogera al-Idrisi'ego*, wśród wymienionych na Wołyniu miast ruskich jest podana miejscowość *S'skh*, którą prof. Lewicki odczytuje jako Sutaska albo Sutęska i identyfikuje z grodem Sutiejskiem⁷⁴. Na mapie tzw. „Małego Idrisi'ego“ (r. 1161—1192) Sutaska leży między Przemysłem a Łuckiem. Wymienienie przez geografę arabskiego Sutiejska wnosi nowe elementy bardzo istotne dla poznania historii grodu. Fakt, że gród ten był znany kupcom arabskim, potwierdza dane źródeł pisanych z X w. o handlowym charakterze szlaku, na którym leżał Sutiejsk, natomiast wymienienie go jako miasta zwraca uwagę na rozwój gospodarczy i społeczny grodu, wzniesionego wyłącznie dla celów militarnych, dla obrony szlaku komunikacyjnego i dla obrony granic państwa. Wiadomości w *Księdze Rogera* o Sutiejsku jako o mieście dotyczą go jako jednego z miast ruskich, a zatem odnoszą się zapewne do okresu, w którym gród Sutiejsk należał do Rusi, czyli do ostatniego dziesięciolecia XI w. i pierwszych dwóch dziesięcioleci XII w. W żadnych już późniejszych źródłach pisanych nie występuje Sutiejsk jako gród ani jako miasto. W r. 1430 istnieje tylko wieś „Śaćiażka“, wchodząca w skład dóbr Latyczyna, nadanych przez Dymitra z Goraja Smogorzewskiemu⁷⁵. W *Księgach poborowych XVI w.* również wymieniona jest wieś „Śaćiaska“⁷⁶, która nie rozwinęła się już w miasto. Interesujący jest jednak fakt przetrwania u ludności miejscowej do dziś dnia nazwy „rynek“ dla tej części wsi, która leży

⁷³ B. Włodarski, *Polityka ruska Leszka Białego*, „Archiwum T-wa Nauk. we Lwowie, Dział II“, t. III, z. 3, s. 16 (254).

⁷⁴ T. Lewicki, *Ze studiów nad toponomastyką Rusi w dziele geografę arabskiego al-Idrisi'ego (XII w.) Sutaska-Śaćiaska*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU“, t. XLVIII, nr 10, Kraków 1947, s. 144—147.

⁷⁵ Rękopis Biblioteki Ordynacji Zamojskiej nr 1815. „Opisanie statystyczne historii dóbr ordynacji Zamojskiej przez Mikołaja Stworzyńskiego, archiwistę“, St. Mierniczak, *Dawny powiat Szczebrzeszyński i jego dziedzice od XIV w. do końca XVI w.*, „Głos Lubelski“ 1928, nr 112, 117, 118, 122, 127 i 128.

⁷⁶ *Księgi poborowe*, Arch. skarb. w Warszawie z lat 1507, 1533 i 1564.

u nasady półwyspu, a u stóp grodziska. Jakkolwiek gród Sutiejsk nie występuje później w źródłach pisanych, to jednak, ponieważ historia jego tak ściśle była związana z historią stosunków polsko-ruskich, można, śledząc dalszy rozwój tych stosunków, rekonstruować hipotetycznie dalsze jego dzieje.

W r. 1205 ma miejsce wyprawa Romana księcia włodzimierskiego przeciwko książętom polskim, Leszkowi i Konradowi. W drodze z Włodzimierza do Zawichostu, gdzie Roman ginie w walce z Polakami, zajmuje on dwa grody polskie⁷⁷. Na szlaku wyprawy Romana jedynie dwa grody, broniące przepraw przez bagniste doliny rzek, miały tak kluczowe pozycje, że nie mogły być przez Romana ominięte. Jednym z nich był gród w Brodach nad rzeką Wieprzem, a drugim gród Sutiejsk nad rzeką Porem. Ponieważ na grodzisku we wsi Sasiadka podczas prac wykopaliskowych nie ujawniono faktów archeologicznych dobrze datowanych na w. XIII, a — jak to wyżej zostało powiedziane — w późniejszych źródłach pisanych brak wiadomości o grodzie Sutiejsku, można więc przypuszczać, że gród ten po zniszczeniu przez Romana nie został już odbudowany. Granica polsko-ruska z początkiem XIII w. została przesunięta na wschód; w związku z tym, że Włodzimirz Wołyński jako ośrodek produkcji, handlu i władzy podupadł, a tymczasem Halicz wzrósł, szlak komunikacyjny omijający od północy Roztocze stracił swe znaczenie, a zyskał je szlak południowy z Krakowa przez Przemyśl na Halicz. Przestała istnieć więc potrzeba odbudowania Sutiejska jako grodu broniącego granicy i strzegącego szlaku. Jako miasto nie mógł się on rozwijać z uwagi zarówno na przesunięcie się szlaku, jak i na zdarzenia polityczne, które rozgrywały się wówczas na tych terenach. W latach od 1208 do 1214-1215 Leszek opanował ziemie leżące na wschód od rzeki Wieprz, na północ od ziemi bełzkiej, czyli na linii biegnącej Bugiem powyżej Hrubieszowa, a dalej poza Bugiem po dział wodny Bugu i Piny, po górną Jasiołdę aż do granic mazowieckich. W r. 1219 stracił Leszek niektóre ze świeżo zdobytych ziem na rzecz Daniela, tak, że pod koniec panowania Leszka granica polska na wschodzie biegła na ziemiach między Wieprzem a Bugiem⁷⁸. O tym, że przebiegała ona na wschód od linii Wieprza świadczy fakt, że w r. 1245 Daniło walcząc z Polakami najeżdżał nie tylko ziemie między Wisłą a Wieprzem, ale i ziemie między Wieprzem a Bugiem. Kronika wołyńska podaje bowiem, że „Daniło woiewa około Liublina, a Wasilko po Izwoli po Ładzie około Bieleje Dworskiy ze Andrej po Sanu a Wiszata woiewoda Podhorie“⁷⁹.

⁷⁷ *Lietopis po ławrientiejskohu spisku*, wyd. Archeograf. Kommissji, 1872, s. 10—5.

⁷⁸ A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, *Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII i XIII wieków*, „Ateneum Wileńskie“, R. XII, Wilno 1937, s. 24.

⁷⁹ *Połn. Sobr. Rus. Lietop.*, t. II, *Ipat. Lietop.*, s. 181.

Zarówno Łada, Izwola, jak i Biełoje czyli Biała są to nazwy rzeczek w prawobrzeżnym dorzeczu Sanu i Tanwi w powiecie Janów Lubelski⁸⁰. Jako nazwy miejscowości występuje tylko Łada i Biała. Miejscowość Podhorie, gdzie wojował wojewoda Wiszata, można utożsamić z Podhorcami u źródeł Huczwy, na północo-wschód od Tomaszowa. Umieszczenie Podhoria pozwala stwierdzić, że w r. 1245 granica Polski przebiegała dalej na wschód od rzeki Wieprza. Wzmianka latopisu hipackiego o wyprawach Daniela, a szczególnie Wasilka, tym jest ważna, że szlak wojenny Wasilka wiódł prawdopodobnie z Chełma przez dawny Sutiejsk lub jego okolice. Jeżeli bowiem Wasilko szedł na Ładę, Izwolę i Biełoje, to przeprowadzał się on przez rzekę Wieprz zapewne w Brodach pod Szczepieszynem czyli w pobliżu Sutiejska. Gdyby wówczas grody, zarówno Brody, jak i Sutiejsk, miały jakieś znaczenie gospodarczo-społeczne, to niewątpliwie byłyby wzmiankowane jako punkty orientacyjne w operacjach wojskowych Wasilka, tak jak „Izwola“, „Łada“ czy „Biełoje“.

O tym, że gród Sutiejsk nie istniał już w sześćdziesiątych latach XIII w., świadczyć może także pośrednio wzmianka w latopisie hipackim pod r. 1267—1268 o układach między Bolesławem Wstydliwym a Wasilkim w Tarnawie nad Porem⁸¹, o około 20 km na zachód w górę rzeki od Sutiejska. Gdyby istniał wówczas gród i miasto Sutiejsk, należałoby sądzić, że on byłby właściwym miejscem układów a nie Tarnawa, w której prawdopodobnie grodu nie było, gdyż żadnych śladów grodziska tam nie stwierdzono, a źródła pisane w tej sprawie milczą. Jak wynika z dalszego tekstu wyżej wspomnianej kroniki hipackiej, układy w Tarnawie zostały zerwane, a polska wyprawa odwetowa dotarła prawie do Czerwienia, pałac i pustosząc okoliczne wsie. W drodze powrotnej ścigał Polaków syn Wasilka Włodzimierz i bratanek Wasilka Szwarno. Zgodnie z poleceniem Wasilka mieli oni uderzyć na Polaków w chwili, gdy ci przejdą już granice i rozdziela się na mniejsze oddziały. Szwarno jednak nie wyczekał tego momentu i uderzył wcześniej, to znaczy wtedy, gdy Polacy ledwie przeszli „Worota“. Lokalizacja „Worot“ napotykała i napotyka na wielkie trudności⁸². W *Roczniku franciszkańskim krakowskim* pod r. 1266 jest również wzmianka o walkach polsko-ruskich na granicy w miejscu „...que porta dicitur...“⁸³. W latopisie „Worota“ są określone jako „miasto twier-

⁸⁰ J. Wojciechowski, *Zaginione osady w lubelskim*, „Pamiętnik Lubelski“ r. 1930.

⁸¹ *Poln. Sobr. Rus. Lietop.*, t. II, *Ipat. Lietop.*, St. Petersburg 1843, s. 203.

⁸² *Poln. Sobr. Rus. Lietop.*, t. II, s. 48. *Ipat. Lietop.*, St. Petersburg, 1842, s. 203.

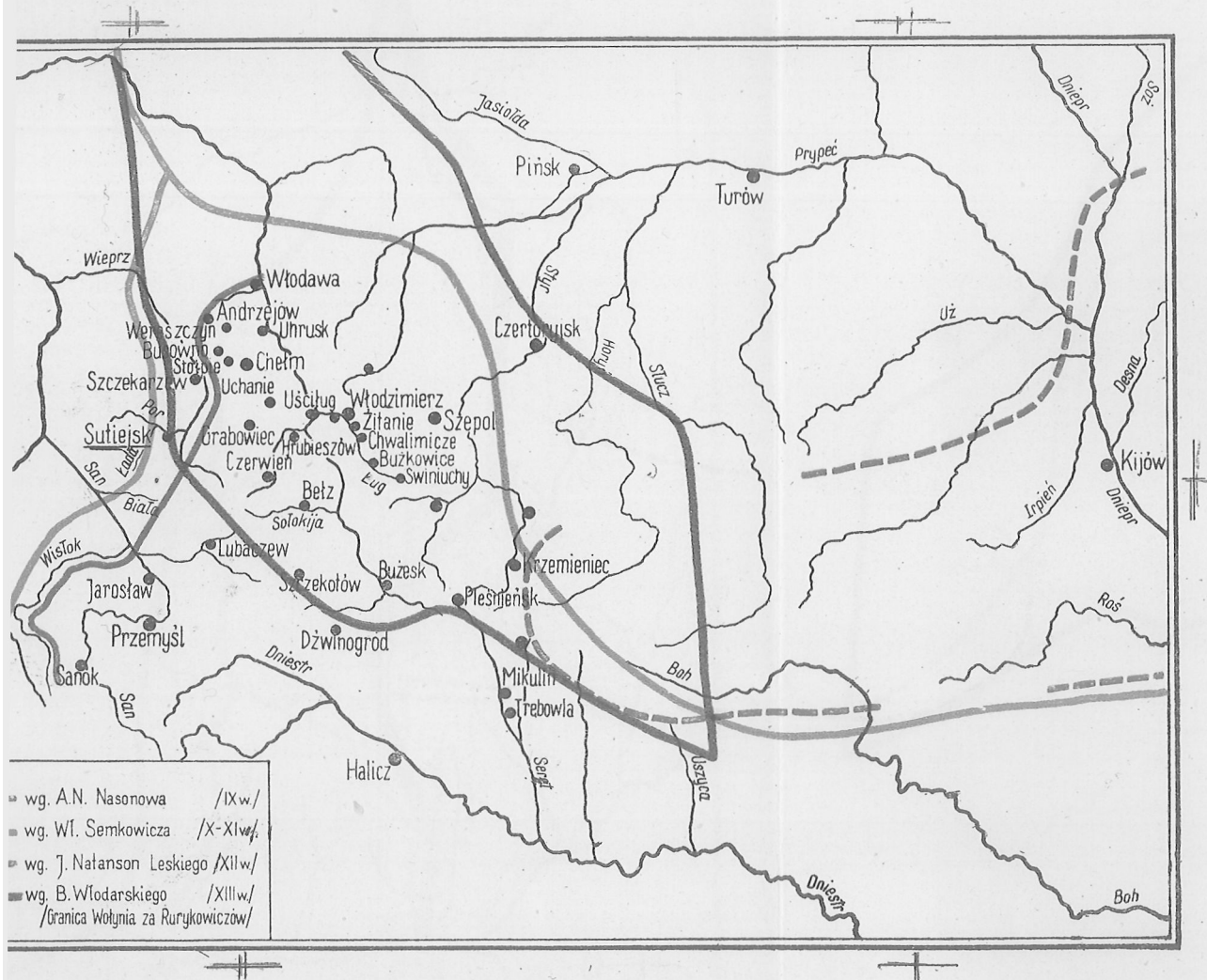
⁸³ „Monumenta Pol. Hist.“, t. III, s. 48, *Rocznik franciszkański krakowski ad a. 1266*: „Eodem anno Poloni Risiem spoliantes in festo sanctorum Gerwasii (10.VI) cum eisdem configantes in metis Poloniae que porta dicitur, in die sabbati multa milia occiderunt“.

do, zane niemoszczno byst' oboiti jeho nikuda, że tiemże narieczahutsia Worota tiesnotoju swojeju". Jeżeli przyjmiemy, że twarde i ciasne przejście prowadziło wśród bagien, a polskie wojska wracały tą samą drogą, którą szły z Tarnawy na Czerwień, to bagna trudne do przebycia napotykały one przy przeprawie przez dwie szerokie i zabagnione doliny rzek: Wieprza i Poru. W dolinie Wieprza naturalnej „twardej“ drogi wśród bagien dziś nie ma. W dolinie Poru natomiast jest jeden tylko półwysep, wysunięty na dwa i pół kilometra w poprzek doliny rzeki, od którego zresztą pochodziła sama nazwa grodu Sutiejsk. Gdyby na podstawie tych wątpliwych przesłanek uznać, że „Worota“ wspomniane w latopisie hipackim dadzą się lokalizować na terenie dzisiejszej wsi Sąsiadka, to nie tylko zniszczenie grodu i miasta Sutiejska musiało być dawniejsze, ale do tego tak kompletne, że nawet miejsce, na którym istniał Sutiejsk, nazwano inaczej — „Worota“. Zburzenie grodu nie powodowało zwykle zupełnej i trwałej likwidacji życia osadniczego w pobliżu grodu. Inne czynniki musiały w tym zakresie działać. Wystarczy uprzytomnić sobie, co się działo na tych terenach w połowie XIII w., aby zrozumieć, że wyprawy grabieżcze, które w tym czasie były tak częste na pograniczu polsko-ruskim, mogły spowodować całkowitą likwidację niektórych osad. W r. 1241 najazd Tatarów pod wodzą Batu-chana dwoma szlakami przeszedł przez Wyżynę Lubelską, od Włodzimierza Wołyńskiego po Zawichost nad Wisłą⁸⁴. Jeden z tych szlaków omijał wzniesienia Roztocza od północy i przebiegał w pobliżu dawnego grodu Sutiejska⁸⁵. W r. 1245 z ramienia Daniela Wasilko najeżdża tereny „około Łady“, to znaczy około Goraja i „około Biełoje“ czyli okolice Kraśnika. W r. 1259 ma miejsce drugi najazd Tatarów na Polskę. Tatarzy pod wodzą Buron-daja zmusili księcia Daniela do uległości, a grody we Włodzimierzu Wołyńskim, w Łucku, Haliczu i niedawno założony gród we Lwowie zostały z ich rozkazu zburzone. Wtedy też Tatarzy wyprawili się na Małopolskę i spalili Kraków. W r. 1266 Włodzimierz syn Wasilka pustoszył tereny „około Biełoje“⁸⁶. Wszystkie te tak częste wyprawy grabieżcze, które według wszelkiego prawdopodobieństwa przechodziły przez Sutiejsk, niszczyły wsie i miasta. Ocalała z pogromu ludność kryła się po lasach i wąwozach i nie miała odwagi wracać do swych spalonych siedzib. W tych warunkach mógł mieć miejsce fakt opuszczenia przez ludność siedzib pod dawnym grodem Sutiejskim.

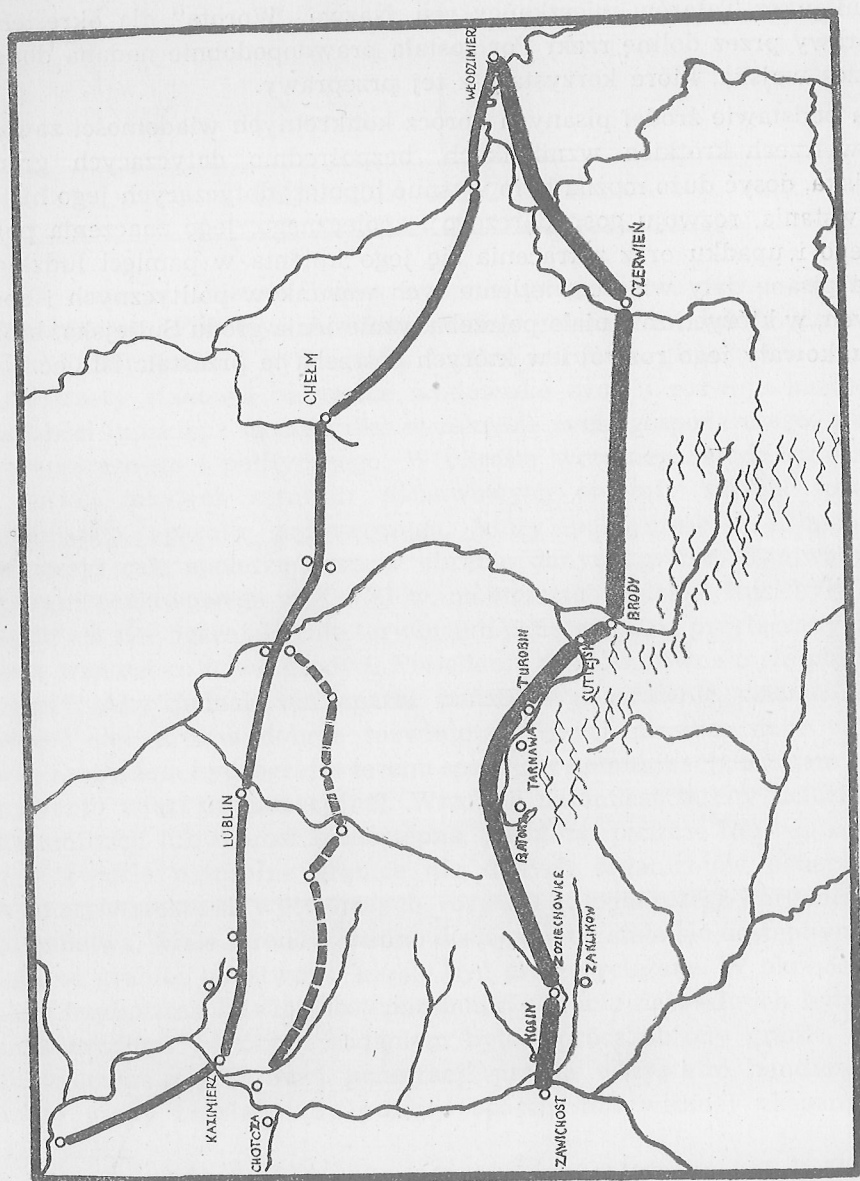
⁸⁴ G. Strakosch-Grossmann, *Die Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck 1893, mapa nr III.

⁸⁵ M. Karamzin, *Historia państwa rosyjskiego*, t. III, Warszawa 1824, noty, s. 62, nota 113. „Ide Roman Haliczskiy na Liachy i wżda dwa horoda liadskaia i stawsziu ze emu nad Wisłoiu...“.

⁸⁶ *Poñ. Sobr. Rus. Lietop.*, t. III, Ipat. Lietop., St. Petersburg 1843, s. ; M. Karamzin, *Hist. państwa ros.*, t. IV, noty, s. 16, nota 45.

Ryc. 15a. Granica polsko-ruska w wiekach IX—XIII na terenie Wyżyny Lubelskiej

Ryc. 15b. Schematyczne przedstawienie przebiegu szlaków na Wyżynie Lubelskiej

Mogła więc zagać wówczas dawna osada, a nawet i jej nazwa — Sutiejsk. Do dziś dnia jeden z wawozów w pobliżu wsi Sąsiadka jest nazywany „Dół Tatarski“, a legenda miejscowa głosi, że tam zostali wymordowani przez Tatarów mieszkańcy wsi. Nazwa „Worota“ dla określenia przeprawy przez dolinę rzeki Por została prawdopodobnie nadana dopiero przez wojska, które korzystały z tej przeprawy.

Na podstawie źródeł pisanych oprócz konkretnych wiadomości zawartych w trzech krótkich wzmiankach, bezpośrednio dotyczących grodu Sutiejska, dosyć dużo można było wysnuć hipotez, dotyczących jego historii powstania, rozwoju gospodarczego i społecznego, jego znaczenia politycznego i upadku oraz zatracenia się jego imienia w pamięci ludzkiej. Źródła pisane dały więc oświetlenie tych warunków politycznych i społecznych, w których zaistniała potrzeba wzniesienia grodu Sutiejska, które uwarunkowały jego rozwój i w których potrzeba ta przestała istnieć.